

SINIF MÜCADELESİNDE KAVRAMLARIN ROLÜ: “ACCESSIBILITY/ERİŞEBİLİRLİK” ÖRNEĞİ

Gaye YILMAZ*

Giriş:

Kapitalist toplumlarda emek ve sermaye sınıfları arasındaki mücadelede kimi zaman öne çıkıp, kimi zaman geri plana düşen ve birbiriyle iç etkileşim halinde olan bir dizi belirleyici boyut vardır. Örgütlenme çabaları, grev ve direnişler, basın-medya aracılığıyla yürütülen psikolojik muhalefet, hukuksal kazanımlar ya da kayıplar, ittifaklar bu boyutlardan bazıları olarak sayılabilir. Genelde pek üzerinde durulmayan ve bazı muhalefet örgütlenmelerinde yer verilen boyutlardan biri de “hedef kavramlarla” ilgilidir. Buna karşın, sevgili hocam Mehmet Türkay’ın her zaman söylediği gibi “kavramlar masum değildir”. Gerçekten de kavramların hiç göründükleri gibi “sadece birer sözcük” olmadıklarını gösteren pek çok örnek vardır. Kavramların masumiyetini sorgulanır hale getiren şey ise kapitalist toplumda çıkarları birbiriyle çatışma halinde olan iki sınıfın var olmasıyla ilintilidir. Tam da bu nedenle sınıfların bir tanesi için iyi ve doğru olan bir kavram, diğer sınıfın aleyhine işleyebilmektedir. Bu gerçekliğe rağmen eğer aynı kavram her iki sınıf tarafından da mücadelede bir manivela olduğu düşünülerek kullanılmaktaysa bir sorun var demektir. Bu sorunu çıplak gözle teşhis etmek kolay değildir, çünkü kavramların masumiyetini ortadan kaldıran şey onların üstüne örtülmesi, sınıfsal gerçekliği gizleyen örtüdür. Dolayısıyla içinde yaşadığımız, bu çelişki ve çatışmalarla dolu toplumsal sistemde kavramları çoğu zaman birer gerçekliği ifade ediyorlarmış gibi kullanırız. Örneğin sürekli olarak “özgürlük”lerden, “eşitlik”lerden söz eder, özellikle bu iki kavramı sınıf mücadelesinin merkezine yerleştiririz. Ama bunu çoğunlukla bu kavramların önüne azlık, çokluk belirten sıfatlar koyarak, yani “daha özgür bir toplum” veya “daha fazla eşitlik” diyerek yaparız. Oysa her ikisi de mutlaklık ifade eden kavramlardır ve herkesin gerçek anlamıyla özgür olmadığı bir dünya da hiç kimsenin özgür olarak tanımlanama-

* İktisatçı, doktor

yacağını unutturuz. Benzer şekilde eşitlik de anlamını adında taşıyan bir kavramdır, işte bu nedenle “daha eşit” ya da “daha az eşit” diye bir şey olamaz. Çünkü, tüm insanlığa dair bir kavram olan eşitlik vardır ya da yoktur ve sınıflar arasındaki eşitsizlik üzerine kurulmuş bir sistemde eşitlik gibi bir hedefe ulaşmak mümkün değildir. Kavramların yanlış biçimde ve yanlış yerlerde gelişigüzel kullanılmasının sınıf mücadeleleri üzerinde son derece önemli bir etkisi vardır ki o da toplumsal algıyı “kapitalist sistemde işçi sınıfının hedeflerine ulaşabileceği” yönünde değiştirmektedir. Algının bu şekilde değişmesi mücadelenin yönünü de belirlemede, “kapitalizmi aşmak” gibi bir hedef gereksizleşmekte ve sistem içi taleplere toplumsal meşruiyetin sağlanması kolaylaşmaktadır.

“Erişebilirlik” ya da “Erişilebilirlik” kavramının kökeni olan “erişim” terimi dilimize internet teknolojileriyle birlikte girmiş olsa da, kavramın kendisi günümüzde oldukça farklı kullanımlara da konu olmaktadır. Çoğunlukla haklar ya da temel hizmetlerle birlikte, örneğin “sağlık hizmetlerinin erişilebilirliği” ya da “su hizmetlerinin erişilebilirliği” veya “engellilerin erişimi” gibi bir tamlama olarak karşımıza çıkan kavramla ilgili olarak yapılmış analizlerin de konu özelinde olduğu dikkat çekmektedir. Konunun, böyle bir çalışmayı yapma konusunda dürtü uyardırmasının nedeni ise normal koşullarda toplumsal mücadelelerin öncelikli hedeflerinden biri olması gereken bir kavramın son dönemde yoğun olarak sermaye sınıfının hakları metalaştırmasının bir gerekçesi haline gelmeye başlamasıdır. Diğer yandan, her ne kadar yazının çıkış noktası, erişebilirlik kavramının sınıf mücadelesini geriletici, baskılayıcı boyutunu teşhir etmek olsa da varılan bulguların eleştirel analizlerin öngörebileceğinin çok ötesinde olduğunun altını çizmekte yarar vardır.

Bu bağlamda, çalışmanın amacı kuşkusuz okuyucuların bir kavramın ontolojik derinliklerinde kaybolması değil; ama önümüzdeki dönemde erişebilirlik başlıklı, ontolojik boyutu da içeren daha derin bir araştırmanın neden gerekli olduğunu göstermektir. Yazının ilk bölümünde kavramla ilgili literatürden örnekler aktarılacak ve farklı alanlarda “erişilebilirlik” kavramının nasıl işlevsel hale getirildiği gösterilmeye çalışılacaktır. İkinci bölüm, kavramın “kalkınma” söylemi ya da aynı anlama gelmek üzere “sermaye birikimi” gerçekliğiyle ilişkisini gözler önüne sermeyi amaçlamaktadır. Üçüncü bölümde ise, erişebilirlik kavramının gerek kendindeki anlamı gerekse çağrıştırdığı eşitlik, kamusalılık, haklar gibi sınıf mücadelesinin yönelimlerini belirleyen taleplere ulaşma üzerinde ne kadar geriletici bir etkiye sahip olduğunun betimlenmesi amaçlanmaktadır.

1. "Erişilebilirliğin" Dayanılmaz Cazibesi

Literatüre bakıldığında erişim kavramı ile ilişkili iki ana tema dikkat çekmektedir. Bazı araştırmacılar erişimi nüfus karakteristikleriyle ya da hizmet sunumuyla özdeşleştirme eğilimi gösterirken; diğer bazıları ise erişimin kullanım oranları ya da tatmin ölçütleri benzeri sonuç göstergeleri üzerinden anlaşılabilirliğini savunmaktadır. Erişimi, genelde bölgedeki mali ve teknik yeterliklerle eş anlamlı olarak kullanan yazarlar da vardır (Aday ve Andersen, 1974). Erişim kavramının, hizmetlere nerede ve ne zaman ihtiyaç duyulursa duyulsun ulaşılabilirliği anlamında da kullanılabilirliğini belirten yazarlar da vardır (Bodenheimer 1970; Freeborn ve Greenlick (1973)'den aktaran: Aday ve Andersen, 1974).

Erişilebilirlik, zaman ve mekân bağlamında ayrı kavramsallaştırmalara da tabi tutulabilmektedir. Örneğin toplumsal-örgütsel özellikler mekânsal karakteristiklerin kendilerinden ziyade kaynakların bütün özelliklerini bünyesinde barındırmakta ve hak ve hizmetlere erişimi kimi zaman kolaylaştırırken kimi zaman da erişimin engelleyicileri olarak belirlemektedir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet rolleri, hizmet sağlayıcının uyguladığı fiyat tarifeleri, uzmanlaşma düzeyleri erişimde önemli ve etkili faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Coğrafi erişilebilirlik dendiğinde ise bu kez, zaman ve mekânın bir fonksiyonu olan mekânsal çatışma ya da Harvey'in kavramsallaştırmasındaki "zaman-mekân sıkışması" söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda erişilebilirliğin, kaynakların verili bir zaman diliminde kullanıma hazır durumda olması ya da sadece fiziksel anlamda var olması arasında bir yerde olduğu tezini ileri sürmek mümkün görünmektedir (Aday ve Andersen, 1974).

Çalışmamıza konu olan kavramın sıklıkla "fırsatların eşitlenmesi" ya da "eşitliğin sağlanması" gibi kavramlarla bir arada kullanıldığı dikkat çekmektedir. "Fırsatların eşitlenmesi" ise fiziksel ve kültürel ortamın, barınma, ulaşım, sağlık, bakım, eğitim, iş olanakları, kültürel yaşam, sportif faaliyetler de dâhil olmak üzere herkes için erişilebilir olması" şeklinde tanımlanmaktadır (D. Wadell, 2003). Bu tanımıyla toplumsal mücadelelerin de gündemine yerleşen kavram ironik bir biçimde aynı anda hem hakları ortadan kaldıranlar tarafından hem de hakları ellerinden alınanlar tarafından yürütülen mücadelelerin hedefi haline gelmiş durumdadır. Örneklendirmek gerekirse suyun piyasada alınıp satılabilen ticari bir mal haline gelmesinde Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası ya da Dünya Su Konseyi gibi en yüksek nüfusa sahip olan uluslararası kurumlar bütün çalışmalarında dünya halklarının suya erişilebilirliğinin ne kadar sınırlı olduğunu verilerle ortaya koymaktadır. Aynı veriler, su mücadelesi yürüten hareketler tarafından da suyun bir hak olarak tanımlanması amacıyla kullanılmaktadır. Bu birbirine zıt yönlü iki

kullanımın sınıf mücadeleleri üzerindeki yansımaları sonuç bölümünde tartışılacaktır.

Her ne kadar erişim, sürekli olarak politik tartışmaların temel ilkeleriyle özdeşleştiriliyor olsa da kendi içinde bir son nokta değildir. En basit anlatımla erişim, önceden ancak kısmen belirlenmesi mümkün olan ilerideki faaliyetleri mümkün kılmayı amaçlayan bir kavramdır. Bu tartışmada sıkça gündeme getirilen üç temel soru vardır: 1) Erişimin amacı/amaçları? 2) Kimin erişimi? ve 3) Neye erişim? (Clement ve Shade 2000). Dikkat edilecek olursa bu sorularda önemli bir eksiklik vardır: 4) Nasıl bir erişim...

Kavramın eşitlik ilkesiyle ilişkisini AB Komisyonu'nun söylemlerinden de izlemek mümkündür: "Erişebilirlik, küresel toplumumuzda ve üye devletlerimizde uygulanmakta olan programlarımızda ayrımcılık yapılmaması ve eşitliğin sağlanması yolundaki en kritik kavram haline gelmiş bulunmaktadır (D. Wadell, 2003)." Gerçekten de pek çok düşünürü göre en geniş anlamıyla ele alındığında erişim, tüm yurttaşların ekonomik, sosyal, kültürel ve demokratik yaşama daha fazla katılımını sağlamayı vadeden bir kavramdır (Clement ve Shade 2000).

Kentleşme ve mekan tartışmalarında da sıkça geçen erişebilirlik kavramı "kamu alanı"na dair analizlerde önemli bir yere sahiptir. Örneğin, Neşe Gürallar "Kamusallık" olgusunu ele aldığı çalışmasında bu olgunun "herkese açıklık" ile tarif edilmesi gerektiğini belirtmektedir.

"İster kapalı mekân ister kentsel açık alan olsun, kamusal mekân derken "erişilebilir" yani genel kullanıma izin veren yapı grupları ya da kentsel açık alanlar ifade edilmektedir. Burada "erişebilirlik" kamusallık için anahtar kavramdır. Kentsel/kamusal açık alanlar, üzerinde kolaylıkla uzlaşılabilenliği gibi herkesin kullanımına açık alanlar, parklar, meydanlar, sokaklardır. Her ne kadar kamusal olan, özele karşıt bir kavram olarak kullanılsa da, bu iki kavramı birbirinden tamamen ayırt edilebilir, ayrı zarflar olarak algılamamak da gerekir." (Gürallar, 2009).

Yazar MIT örneğinden yola çıkarak her kamusal yapının "erişilebilir" olmak zorunda olmadığını; ya da tersi düşünülürse mülkiyeti özel kişi ya da kurumlara ait yapıların kamusallığından da söz edilebileceğini hatırlatmaktadır:

"Burada esas olan yine "erişebilirliktir". Bu bağlamda özel mülkiyete ait çarşılar, alışveriş merkezleri kamusal mekân kapsamında ele alınmalıdır. Bugün kamusal yaşam, Camillo Sitte'in daha 1889'da yakındığı gibi, özel mülkiyet altındaki alışveriş merkezleri gibi kapalı mekânlarda cereyan ediyor. Bu alanlar özel güvenlik firmalarının kontrolü altında erişilebilen, mekân üzerinde kullanıcıların hiçbir şekilde tasarruf hakkı olmayan, sosyal eylemliliklerin denetim altında olduğu, her noktası güvenlik kameraları ile izlenen mekânlardır. Ancak yine de tüm arızaları

ile bugünün kamusal mekânları alışveriş merkezleridir. Bu arızalı kamusalılık, Arendt'in, Habermas'ın ve Sennett'in hemfikir olduğu kamusal alandaki çözümmenin mekânsal/mimari karşılığı olarak görülebilir." (Gürallar, 2009).

Böylece karşımıza alışageldiğimizden oldukça farklı bir "kamu" tanımı çıkmakta ve bu tanım, çalışmamızın ana konusu olan "erişebilirlik" kavramı temelinde yapılmaktadır. Gerçekten de günümüzde kamu, kamu hizmeti, kamusal alan gibi tartışmalara eşlik eden "kamu-özel işbirliği" tarzı pratikler bu "farklı kamu" tanımlamasını önemli ölçüde doğrulamaktadır. Bu yeni yaklaşıma göre önemli olan, toplumların temel hizmetlere erişiminin sağlanmasıdır, öyle ki bu erişimin nasıl, kimler tarafından, hangi koşullar altında sağlanacağı gibi sorular önemsiz ve tali niteliktedir. İşte bu bağlamda erişim, hakların ve temel hizmetlerin metalaştırılmasında son derece kritik, meşrulaştırıcı bir işleve sahiptir.

Kentlerin yeniden yapılandırılması süreçlerinde de bu "farklı kamu" tanımlamasının yine işbaşında olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin AB Komisyonu ve Dünya Bankası, kentleşmenin ne anlama geldiği konusunda bir mutabakatın bulunmadığı koşullarda "erişebilirlik" kavramının tek bir haritalamasına dayandırılan yeni bir tanım önermekte ve bu tanıma da "bir araya toplama endeksi" (agglomeration index) adını vermektedirler (Altınok, 2008). Burada kentleşmeye yapılan özel vurgu, erişim kavramının genel olarak haklar bağlamında kullanılmasından ziyade kentlerin ve binaların tasarımlarında herkesin erişebilirliğini dikkate alan modeller bağlamında kullanıldığını göstermektedir. Ya da başka bir deyişle, günümüzde "haklar" kavramının kendisinin de ciddi bir dönüşüme uğradığı ve hakların sadece onlara erişimi olanlar, yani bedelini ödeme gücüne sahip olanlar açısından tanımlandığı, bu güce sahip olmayan çoğunluğun ise hak tanımlamasından tamamen dışlandığı düşünülebilir. Ayrıca AB Komisyonu'nun aynı çalışmasında erişebilirlik kavramının haritalamasının gerek Dünya Bankası gerekse diğer uluslararası kuruluşlara kentleşmenin etkilerini yönetmede önemli bir araç sunacağı ileri sürülmektedir (Altınok, 2008).

AB'nin Araştırmadan sorumlu Komisyoneri Janez Potocnik ise, Ortak Araştırma Merkezi tarafından geliştirilen son haritalama ve modelleme teknolojilerinin dünyanın tek bir resmini çıkarttığını, bu resmin ise başta Avrupa olmak üzere halkların giderek ne kadar birbirine bağlı hale gelmekte olduğunu ortaya koyduğunu belirtmektedir. Potocnik bu tespitin sonucunda vardığı sentezi ile şöyle ifade etmektedir:

"Bu durum bize, kaynaklarımızı, hayat biçimlerimizi ve ekonomilerimizi sürdürülebilir bir şekilde yönetmenin ne denli önemli olduğunu söylüyor Dünyanın büyük kentlerine ulaşım sürelerinin haritası, bize varmak istediğimiz yerin ne kadar uzak

olduğunu göstereceği için “erişebilirlik” açısından önemli bir anahtar işlevi görecektir! *Erişebilirlik*,¹ insanları gitmek istedikleri yerlere ulaştıran, mallarla pazarları buluşturan, toplumlara en temel hizmetlere kavuşturan bir bağıdır. İster piyasalar, okullar, hastaneler ya da isterse su için kullanılıyor olsun, bütün ekonomik ihtiyaçların karşılanmasının birincil koşuludur” (Altınok, 2008).

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi, eğitim, sağlık ve su gibi eskiden toplumun hiçbir kesimini dışlamayan bir hak tanımlaması kapsamında olan en temel hizmetler artık birer “ekonomik ihtiyaç” olarak betimlenmekte, “erişim” ise haklar kavramının başkalaştırıldığı bu sürecin odak noktasına yerleştirilmektedir.

Çalışma başlığı ile ilgili olarak sıkça kullanılan bir diğer kavram tamlaması ise “evrensel erişim”dir. Raphaël Ntambue internet teknolojilerine erişimle ilgili kapitalist kaygıların çelişkili doğasına dikkat çekmekte ve “her ne kadar evrensel erişim kavramı, içeriği belirleyenlerin ekonomik çıkarlarını gözlerden saklıyor olsa da dijital devrimin sonuçlarının paylaşılmasına dair etişin ve toplumsal umudun kristalize olmasına yardım edeceğe benzemektedir” yorumunu yapmaktadır (2005). Yazara göre “altyapı” ile “evrensel erişim” ve bu ikisinin arasındaki ilişki bir yanıyla oldukça ideolojik bir yanıyla ise birden fazla yorumu olan kavramlardır (Ntambue, 2005).

Ntambue’ye göre evrensel erişim, eğitim düzeyine, coğrafi ve sosyo-ekonomik durumuna bakılmaksızın her dünya yurttaşının herhangi bir ürüne ya da hizmete hiçbir engelle karşılaşmadan ulaşması biçiminde okunmalıdır (Ntambue, 2005). Dolayısıyla da özellikle “evrensel erişim” kavramının son derece ütopyik olduğu sonucuna varmak mümkündür... Altyapı hizmetlerine evrensel erişim, altyapı planlama, tasarım ve üretim aşamalarında insanların bölgesel, fiziksel ve toplumsal özelliklerinin dikkate alınması anlamına kullanılmaktadır. Bu aynı zamanda, AB Komisyonu’nun 1990’larda geliştirdiği diskurun açıklanış biçimidir² (Ntambue, 2005). Buna karşın, evrensel erişim kavramının kendisi her derde deva bir ilaç değildir. Söz konusu alan yalnızca internet ve web erişimi bile olsa bu alanın güç dengelerinden, zıtlıklardan, çıkar çatışmalarından azade olmadığı göz ardı edilmektedir (Ntambue, 2005).

“Evrensel erişim”e dayalı tezler sağlık alanında da geniş bir yer tutmaktadır. Sağlıkta evrensel erişime dair tartışmalar HIV’in önlenmesi ile ilgili “evrensel erişim çerçevesi” konulu uluslararası tema etrafında ilk kez 1970’lerde başlamıştır

1 İtalik vurgu bana ait

2 Bkz. the White Paper on growth, competitiveness and employment presented in 1993 by Jacques Delors, its then President [6]. The Agence intergouvernementale de la Francophonie endorsed this same approach by insisting on the production and promotion of software in French

(Thieren, 2005). WHO³'ya göre "evrensel erişimi" tanımlayabilmek için evrensel olan ve erişim ile ne kast edildiğinin ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir. Çünkü her iki terim de ya farklı yorumlamalara ya da öyle veya böyle terimlere uygun olmayan kavramsallaştırmalara konu olmaktadır. Bu bağlamda erişim kavramı çoğunlukla insanların zaten ulaşabildiği şeylere duydukları ihtiyaç yerine kullanılmaktadır (Thieren, 2005).

Hatta öyle durumlar vardır ki erişim ve kapsamı, kavramsal olarak birbirinden ayırmak oldukça zordur. Erişim bir hakka ya da hizmete ne kadarlık bir nüfusun ulaşabildiğini anlamak için bir ölçüm sunarken; kapsam kavramı belli haklara ulaşabilen nüfusun oranını belirlemede kullanılmaktadır (Thieren, 2005). Evrensel (Universal) kavramı da oldukça problematiktir, zira bu kavram bazen niteliksel anlamda kullanılırken, kimi zaman da niceliksel ya da her iki anlamda birden kullanılabilir. Evrensel olma hali çoğu zaman "finansmanda adalet" veya "evrensel güvenlik" gibi anlamların yerine kullanılmaktadır. Örneğin WHO'nün 2005 raporunda "toplumlara sunulması gereken yeniden üretim anlamındaki sağlık hizmetlerinin ancak bu hizmetlere herkesin ulaşabileceği oranda bir arz garanti edildiğinde; hizmetlerin iyileştirilmesi için gerekli mali engeller kaldırıldığında ve ailelere sağlık hizmetine ulaşmalarının mali sonuçlarına karşı korumalar sağlandığında başarıya ulaşabileceği" belirtilmektedir (Thieren, 2005). Diğer yandan WHO'nun tanımının bütün insanlığı kapsadığını düşünmek son derece yanıltıcı olacaktır. Tanımda geçen "mali engeller" ya da "mali sonuçlara karşı korumalar" benzeri kavramlar, Örgütün bu tanımlamayı anti-kapitalist bir perspektiften yapmadığını göstermeye yeterlidir.

Evrensel olanla ilgili önemli bir soru ise bu evrensellik kavramının "erişim" kavramının bir ortak paydası olarak nasıl tanımlanacağı ve nasıl ölçüleceği sorusudur (Thieren, 2005). WHO bu noktada evrensel olma halinin özündeki anlamdan uzaklaşmakta ve "evrensel erişim, küresel de ulusal da olabilecek, konu özelede ele alınması gereken ideal bir hedef ifadesidir ve bu nedenle de ülke düzeyinde tanımlanması gerekir (Thieren, 2005)." demektedir. Dolayısıyla evrensel olma halinin de içi boşaltılmakta ve "ülke düzeylerinde erişim"e yapılan referansla örtük olarak sağlık alanında bile eşit erişimin imkânsızlığı anlatılmış olmaktadır. Gerçekten de WHO aynı çalışmasında evrensel erişim kavramının son derece akademik olduğunu ve pratikte kullanımının çok kısıtlı olduğunu itiraf etmektedir (Thieren, 2005).

Erişimin farklı boyutlarının ölçümüne ilişkin teorik parametrelerle ilgili olarak ölçüm için bir dizi gösterge önerilmektedir. Bunlar arasında söz konusu sağlık

3 WHO: World Health Organization – Dünya Sağlık Örgütü

hizmetinin uygulandığı sistem ve nüfus parametreleri süreç indikatörleri olarak kabul edilirken; kullanım ve kullanıcı tatminine ilişkin veriler de sonuç indikatörleri olarak alınmaktadır. Sağlık alanındaki bütün programlar halkın sağlık hizmetlerine bir şekilde eşit erişimini amaçlamaktadır. Ancak “erişim” kavramı, sağlık hizmetlerine ulaşımın nasıl ölçüleceği ya da bunun değerlendirilmesi için hangi yöntemlerin kullanılması gerektiği anlamına gelmemektedir. Kavram ilk çıktığından günümüze kadar her zaman operasyonel bir düşünce olmaktan çok politik bir kavram olarak işlev görmüştür (Aday ve Andersen, 1974).

Bazı yazarlar ise erişimin amaçlarının hiçbir zaman tam olarak tanımlanamayacağını çünkü insanların kendi kullarımlarını keşfetme konusunda özgür olmaları gerektiğini belirtmektedir (Clement ve Shade 2000). Her ne kadar erişim ile murat edilen bütün yurttaşların haklara ulaşımının sağlanması olsa da, çeşitlilik ve herkesin ihtiyaçlarının, arzularının aynı olamayacağı gibi vurgular erişime tam anlamıyla ulaşmanın mümkün olamayacağının utangaç bir kabulü olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu tarz yaklaşımların yaş, toplumsal cinsiyet, etnisite, coğrafi yerleşim, gelir durumu ve ulusal aidiyet gibi karakteristikleri de erişim eşitsizliğini haklı gösteren faktörler arasında sayması (Clement ve Shade 2000), bu faktörleri adeta doğal, olmazsa olmaz verilermiş gibi ele alması şaşırıcı değildir.

Diğer yandan erişilebilirlik göstergeleri ya da kavramla bir arada kullanılan terimler arasında en fazla öne çıkanın “erişim hızı” olduğu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda toplumun temel hizmetlere erişebilirliğinin geliştirilmesi yolunda atılan adımlar, örneğin, ulaşım endüstrisinin finansal çıkarlarıyla çatışabilmektedir. Özellikle ulaştırma endüstrisinde seyahat süresi ve maliyet, planlamada sıkça kullanılan erişilebilirlik ölçütleri arasında sayılmaktadır (Halden, 2009). Söz gelimi, kullanıcıların hastane ya da okula giderken daha az zaman kaybetmesi hedeflendiğinde bu tarz hizmet alanlarının kent merkezlerine inşa edilmesi gerekecektir ki bu da ulaşım duyulan ihtiyacın azalması anlamına gelecektir. Bu çatışmanın ortadan kaldırılması ise sağlık, eğitim vb. temel hizmetlerin ulaştırma araçları kullanılacak kadar kentin uzağında olmasıdır. Böylece sermayenin erişilebilirliği, toplumun erişilebilirliğinin önüne geçer, ama ölçümler hala eğitim ve sağlık hizmeti alan kişi sayısı üzerinden yapılmaya devam eder.

BM tarafından yapılan tanıma göre ise erişilebilirlik: ürünler, hizmetler ve kullanıcı arabiriminin (user interface) kullanıcıların ihtiyaçlarına, tercihlerine ve yeterliliklerine cevap verecek kadar esnek tutulduğu çevresel ortamların erişilebilir bir şekilde tasarlanmasıdır (D.Wadell, 2003). Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi, kavramın birincil önceliği kullanıcıların ihtiyaç ve tercihleri olarak belirlenmiştir.

Dolayısıyla, örneğin, çevresel ortamların erişebilirliği söz konusu olduğunda doğal çevrim, doğanın kendini yeniden üretme kapasitesi, tüm canlı ve cansız yaşamın devamı için gerekli olan koşulları tartışmanın olanakları ortadan kaldırılmaktadır. Ürün ve hizmetlerin erişilebilirliği ise, bu üretimleri yapan işçilerin tatil, kendini yenileme, sosyalleşme, daha kısa sürelerle çalışıp, daha uzun sürelerle dinlenme gibi son derece yaşamsal gereksinimleri ile çatışma halindedir. Çünkü tanıma göre "kullanıcılar", ürün ve hizmetlere hafta sonlarında, resmi/dini tatil günlerinde ya da gece saatlerinde de erişmek isteyebilecek, üretimlerin de bu ihtiyaçlarına uygun bir şekilde tasarlanmasını bekleyeceklerdir. Gerçekte ise bu kavram, "talep" ile alakalı olmaktan çok, "arz" ile ilişkilidir. Başka bir deyişle, birikimin artarak devamının olmazsa olmaz koşulu ister mal isterse hizmet biçiminde olsun genel meta üretiminin ve dolaşımının hızlanmasıdır, "kullanıcı", yani talep ise zaman içinde bu hıza göre biçimlenir.

Erişim tartışmalarında teknolojik durumun başat konumda olmasını "naif" olarak değerlendiren Elizabeth Ellcessor ise 2006 yılı itibarıyla Amerikan halkının yüzde 74'ünün kendilerini internet kullanıcısı olarak kabul ettiklerini, ancak aynı soru engellilere yöneltildiğinde bu oranın yüzde 51'e gerilediğini belirtmektedir (2010). Sorunu internet teknolojisinin engellilere uygun olmamasına bağlayan yazar her ne kadar eleştirel bir analiz yapıyor olsa da kendisinin de bir başka gerçekliği göz ardı ettiği anlaşılmaktadır. Atlanan bu gerçek engellilerin de sınıfları olduğudur. Daha doğru bir deyişle, engelliler, kadınlar, farklı ırka ya da etnik kökene mensup olanlar ile farklı cinsel eğilimlere sahip olanlar söz konusu olduğunda erişim eşitsizliği katlanmaktadır. Yazar ayrıca web sistemlerinde engellilere yönelik var olan eşitsizliği betimlemek için yaklaşık 30 milyon Amerikalı'nın gerçekte potansiyel kullanıcı oldukları halde programların ve araçların üretiminde bu kesimin erişebilirliği göz önüne alınmadığı için dışlandıklarını belirtmektedir (Ellcessor, 2010). Oysa bu grubun içinde hem engelli hem de işsiz ve yoksul olanlar da vardır ki tasarımların engellilere göre yapılması bu grubun erişim olanaklarını hiçbir şekilde geliştirmeyecektir. Zira tek başına engelli olmaya göre belirlenen bir erişebilirlik, engellilerin kendi içindeki sınıfsal eşitsizliği aşmaz.

Hammergen de benzer şekilde, kavramın içinde barındırdığı eşitsizliği adalet sistemi üzerinden irdelemiş ve erişim kavramının hukuk alanındaki sınırlarına işaret etmiştir. Yazar Latin Amerika'daki mahkemelerin büyük bir çoğunluğunun yurttaşların çoğunun erişimine kapalı olduğu tespitini yapmaktadır. Erişimi olmayanların yoksullar ve etnisiteleri ya da toplumsal cinsiyetleri veya diğer özellikleri dolayısıyla adalet sistemlerinin dışına itilmiş olanlar olarak sınıflandıran yazar,

kavramın kendisinin aslında son derece basit olduğunu, ama uzantıları ve yansımalarının oldukça sorunlu olduğunu belirtmektedir (Hammergen, 2004).

Hukuk sistemi reformcularının erişimi artırma konusundaki dikkatlerini Hammergen üç temel strateji altında toplamaktadır: 1) Normalde verilmekte olan hizmetlerin kapsamını genişletecek etkinlik önlemlerinin alınması ve böylece daha fazla talebe cevap verilmesi. Yaygın teknikler arasında indirimlerin ertelenmesi, prosedürlerin sadeleştirilmesi ve hızlı hizmet sunanlara prim verilmesi benzeri personel politikaları bulunmaktadır. 2) hizmet arzının doğrudan genişletilmesi ve arzın geleneksel olarak marjinal sayılan grupların erişebileceği noktalara doğru yaygınlaştırılması; ve 3) ihtisas mahkemelerinin sürece dahil olması için gerekli düzenlemelerin yapılması; görece küçük çaplı taleplerin karşılanması için özel olarak tasarlanmış küçük mahkemelerin kurulması ve alternatif bir uyumsuzluk çözüm mekanizması devreye sokularak hukuk hizmetlerinin devlet tarafından desteklenmesi (Hammergen, 2004).

Her ne kadar hukuk hizmetlerine erişim tüm yurttaşların temel bir hakkı olarak tanımlansa ve hükümetlerin bu erişimi sağlamak için birincil sorumlu oldukları kabul edilse de erişim sınırsız bir biçimde arttırılamaz. Hukuk hizmetlerine erişimin büyük ölçüde artması ve bunu sağlamak için mahkeme sayılarının hızla arttırılması hem mahkemelerin yığılmasına ve erişimin bu kez de bu yığılmalar dolayısıyla engellenmesine yol açacak hem de hizmetlerin genişlemesini gerektirecektir. Başlangıçta hukuk sisteminin etkinliği arttırılarak böylesi bir genişleme hedefine ulaşmak mümkün olabilir, ancak uzun vadede adalet bakanlığı bütçeleri arttırılmak zorunda kalınacaktır. Bütçe kısıtlamaları göz önüne alındığında devletin yapabileceklerinin sınırları görünür hale gelmekte ve önceliklerin belirlenmesi bir zorunluluk olmaktadır. Bilhassa hukuk mesleğini icra edenlerin bu gerçeği kabul etmeleri kolay değildir, çünkü hukukçular hakları kaynaklar dâhilinde tahsis etme kavrayışına alışkın değillerdir. Erişimin arttırılmasının başka potansiyel maliyetleri de vardır. Adalet sistemine erişimin çok kolay hale getirilmesinin dezavantajlarının başında mahkeme dışı sorun çözümü alternatifleri hatta çatışmaların önlenmesi gibi çabaları caydırıcı etkisidir (Hammergen, 2004).

Erişim kavramının dayanılmaz cazibesi ve farklı kullanımlarıyla ilgili olarak aktarılabilecek son başlık ise kavram etrafında üretilmiş bulunan politik sorulardır. Bu politik soruları aşağıdaki başlıklar altında toparlamak mümkündür:

- Söz konusu hak ya da hizmete erişimin sağlanması için ne tür fonlama mekanizmaları kullanılacak?
- Özel hizmet sağlayıcıları faaliyet gösterirken kamu erişebilirlik kriterini

karşılama zorunda olacak mı?

- Hizmetin yaygınlaşma oranları evrenselliğin düzeyini anlamada uygun ölçütler sunacak mı; ya da bu ölçütler bir yandan da temel hizmetlere erişim için gerekli gelir düzeyini de dikkate almak zorunda mı?
- Söz konusu hizmetler toplumun bunlara ihtiyaç duyduğu yerlerde mi konuşlandırılıyor?
- Bu hizmetlerin kullanımı özellikle engelliler açısından kolay mı?
- Hizmetler herkesin erişebileceği kadar uygun fiyatla mı satılıyor?
- Hizmetler içinde hangileri "en temel hizmet" kapsamına giriyor?
- Hizmetler parasız mı? Piyasa fiyatı karşılığında mı? Ya da çok ucuz bedeller karşılığında mı veriliyor?
- Hizmet sağlama faaliyeti toplumdaki çeşitliliği yansıtıyor mu?
- Hangi temel haklar ve hizmetlerin kamu tarafından ve evrensel biçimde verilmek yerine özel sektör tarafından verilmesi daha uygun görünüyor? (Clement ve Shade, 2000).

2. Sermayenin Erişilebilirliği

Kavramın meşruiyet alanı genişleyip, popüleritesi arttıkça ekonomik kalkınma, ya da aynı anlama gelmek üzere sermaye birikimini hızlandırıcı boyutu da tartışılmaya başlamıştır. Yalnızca Dünya Bankası ya da AB Komisyonu gibi uluslararası kurumların resmi raporlarında değil, yanı sıra bağımsız bazı çalışmalarda da erişilebilirlik kavramının uygulamaya konmasının, şirketlere ve iş âlemine geniş bir pazar imkânı sunacağı belirtilmektedir. Bu imkânın nasıl genişleyeceği konusuna getirilen gerekçelendirme oldukça açıktır: Erişimi yüksek ürün ve hizmetlerin üretimi pek çok yeni yatırımın önünü açacaktır (D. Wadell, 2003). Dolayısıyla erişilebilirlik, yalnızca temel hakların metalaştırılması amacıyla değil bunun yanı sıra daha çok meta üretimi, yeni ihtiyaçların ve bu ihtiyaçları karşılayacak metaların geliştirilmesi ve dolayısıyla daha hızlı sermaye birikimi anlamında da kullanılmaktadır. Örneklendirmek gerekirse, kentlerin, ortak kullanıma açık alanların ve binaların engellilerin erişebileceği şekilde yeniden tasarlanması yüzlerce yeni ve farklı metanın üretimini gerektirecektir. Ulaşım şebekelerinin genişletilmesi de benzer şekilde çok daha fazla miktarlarda metanın üretildiği yerlerden alınıp pazarlanacağı yerlere taşınmasını sağlayacak, yani bu metaların "erişilebilirliğini" arttıracaktır. Bu bağlamda erişilebilirlik kavramının örneğin AB felsefesindeki temeli, hakların ya da kimliklerin tanınması, hakların engelliler de dâhil olmak üzere toplumun her düzeyinde kabulü ve güçlendirilmesi ve hakların temininin

sağlıklı, rahat ve çevresel korumanın sağlandığı bir ortamda gerçekleştirilmesidir. Bu tanımda erişebilirlik, “birey merkezli”, sürdürülebilir bir biçimde inşa edilmiş çevrenin temel bir özelliğidir (Aragall, 2003).

Erişebilirlik kavramı, giderek AB raporları, kararları ve direktiflerinin doğal bir bileşeni haline gelmektedir. AB, erişebilirlik kavramını bir kültüre dönüştürmek için 1990’lardan günümüze kadar yoğun bir çaba içerisinde olmuştur. Konuyla ilgili olarak kurulan ECA⁴ adlı network çerçevesinde yüzlerce uzman bütün AB ülkelerinde çalışmalar yapmakta; “herkes için” başlığı ile dışlayan değil içeren bir toplum yaratmaya odaklanmanın önemi vurgulanmaktadır (Aragall, 2003). AB’nin erişebilirlik felsefesiyle doğrudan alakalı olması bakımından 2003-2004 yıllarında DİSK üzerinden yapılan “Herkes için insan hakkı” başlıklı Avrupa Konseyi eğitim projesi bu çabaların çarpıcı bir örneği olarak alınabilir. Başka bir deyişle AB kurumlarının sermayenin erişebilirliğini arttırma çabaları yalnızca üye devletlerle sınırlı kalmamakta, Türkiye gibi aday ülkeleri de kapsamaktadır. “Herkes için” sloganının yanı sıra insan hakları, engellilerin erişimi, içeren bir toplum yaratma gibi hedeflerden de anlaşılabilceği gibi metalaşma süreçlerini bulanıklaştırmaya yardım eden pek çok toplumsal ifade, erişim kavramı ile bir arada kullanılmaktadır. Bu durum bir yandan AB’nin toplumsal algıdaki “demokratik, sosyal ve özgürlükçü” imajını güçlendirirken, bir yandan da hakların ve temel hizmetlerin metalaşma süreçlerine karşı olası muhalefetleri baskılamaktadır.

ECA adlı networkün, özellikle mimarlar, planlamacılar, tasarımcılar ve müteahhitlerin engelliler de dâhil olmak üzere herkesin erişimine açık tasarımlar yapmaları konusundaki bilinçlerini arttırmada önemli bir yol kat ettiği belirtilmektedir (Aragall, 2003). Kavramı popülerleştirme ve bir kültüre dönüştürme çabalarının öncelikle engellilerden başlaması yukarıdaki tespitlerimizi doğrulamakta ve gerçekten de hangi amaç için kullanılırsa kullanılsın erişim kavramına bir meşruiyet sağlamaktadır.

AB Komisyonu içerisinde faaliyet gösteren ve AB Parlamentosunun çapraz ulusal gruplarından biri olan Engelliler Grubu uzun zamandan beri inşa edilmiş çevre (built environment) ve mal ve hizmetlere erişim alanında hukuki bir girişim başlatılması için çalışmalar yürütmektedir (Aragall, 2003). Bu çabalarda engellilere, kendi içinde homojen bir grupmuş, hepsinin ihtiyaçları aynıymış gibi yaklaşıldığı dikkat çekmektedir. Örneğin tekerlekli iskemlesi olmayan, alışveriş merkezinden değil alışveriş etmek, oraya gitmesi bile imkânsız olan bir yürüme engelli kişi için alışveriş merkezlerinin merdivenlerinin yürüme engelliler göz önüne alr-

4 ECA: European Concept for Accessibility-2003

arak tasarlanmasının hiçbir anlam ifade etmeyeceği gerçeği gözlerden gizlenmekte; böylece sürecin kökenindeki eşitsizliğe hiç dokunmadan yüzeyde bir yarılsama yaratılmaya çalışılmaktadır.

Derek Halden, erişebilirliğin son 40, 50 yıllık süreçte büyük oranda arttığını belirtmekte ve her yeni teknolojinin, altyapı yatırımlarının ve kalkınma süreçlerinin bir yandan insanlara bir yandan da iş âlemine bir dizi yeni erişebilirlik olanağının kapısını araladığına dikkat çekmektedir (2009). Daha önceki bölümde de başka bağlamlarda işaret ettiğimiz gibi bu tarz ele alımlar, erişebilirliği en dar anlamıyla ele almakta, burada ise sadece teknolojik gelişme bağlamıyla sınırlı tutmaktadır. Gerçekten de yazar, örneğin seyahat hakkına erişim kavramının tarihsel yolculuğunu incelerken sorunu bir tür talep yönetimi şeklinde ele almaktadır. Bu yaklaşıma göre talebi yönetmenin yollarından biri de fiyatlandırma politikaları olmalıdır. Böylece seyahatler rasyonalize edilmiş olacak ve bunun kontrolü için işletme yönetim sistemleri geliştirilecektir (Halden, 2009). Bu tarz bir ele alımda, örneğin parasal güce sahip olmayanların seyahat hakkına erişiminin imkânsızlığı hiç tartışılmamaktadır. Buna karşın en geniş kabul gören strateji arazi kullanımlarını planlayarak seyahat ihtiyacını en alt düzeye çekmek şeklinde öne çıkmıştır. Erişebilirlik kavramının İngiltere ulusal ulaşım politikasında açıkça bir stratejik hedef olarak belirlenmesi ilk kez 1998 yılında olmuştur (Halden, 2009). 1994 yılında SACTRA⁵ hükümete bir uyarıda bulunarak talebin en azından arzın kısmi bir fonksiyonu olduğunu hatırlatma gereği duymuştur. Bu nedenle talebi karşılamak için ulaşım arzının planlanması dolaylı bir tez olmaktadır. Seyahatin ne kadar olması gerektiğine karar vermek için ulaşım dışında kalan seyahat için bir rasyonalite bulmak gerekmektedir. Buna karşın ulaşım büyük ölçüde türetilmiş bir taleptir (Halden, 2009).

Özellikle kaynak kıtlığının söz konusu olduğu durumlarda erişimi arttırmak için geliştirilen sermaye stratejilerinin başında kullanıcılara gerçek maliyetin büyük bölümünü yüklemek ve onları hizmet kullanmaktan caydırmaktır. Bu tip yaklaşımlar daha geniş bir erişim talebi ile çatışma halindedir (Hammergen, 2004). Bu tip çatışmalar özellikle -giderek kitleden kitleden başlayan- doğal kaynaklar söz konusu olduğunda görülmektedir. Örneğin suyun metalaşması diğer pek çok etkenin yanı sıra temiz suyun kitleden kitleden de bir sonucudur. Kitleden kitleden kendisi erişimin sınırlandırılmasını gerektirirken; suyun ticaretini yapan şirketler açısından suya erişimin arttırılması vazgeçilmez bir zorunluluk olarak ortada durmaktadır.

5 SACTRA: Standing Advisory Committee on Trunk Road Appraisal -UK(Anayol Expertizi ile ilgili Daimi Danışma Kurulu-İngiltere)

Erişimle ilgili literatür taramasındaki -bize göre- en ilginç bulgu ise “sermayenin erişilebilirliği” (accessible business) başlığı altındaki tartışma ve tezlerdir. Bu tezlerde öne çıkan boyutlardan biri, erişilebilen bir şirketin, üretiminde çeşitliliği ve işçilerinin yaşam kalitesini dikkate alan şirket olduğuna dairdir:

“Eğer üretimde bu iki koşul dikkate alınır, işçiler insan yerine konulduklarını hissedecekleri için daha verimli çalışacaklardır. Erişilebilir projeler tüm toplumun ihtiyaçlarını göz önüne aldığı için hem müşteri sayısı hızla artacak hem de ticari olanaklar hızla genişleyecektir. Ayrıca erişilebilir projeler yeni iş imkânlarının da yolunu açar, örneğin “Herkes için tasarım” yalnızca bir slogan değildir, çünkü böyle bir proje farklı ihtiyaçlara yanıt verebilecek bir dizi yeni meta üretimi anlamına gelir. Mesela, deniz kıyısına kurulmuş bir otel eğer kendini yalnızca yaz aylarındaki ticari faaliyeti ile sınırlamıyor, kış aylarında da farklı üretimlere olanak verecek şekilde tasarlanıyorsa birikim olanaklarını genişletmiş olur (Aragall, 2003).”

Aragall’ın otel işletmesi üzerinden yaptığı örnekleme ekonomi-politik açılarından bir değerlendirmesi, bizi Marks’ın emek-değer teorisine götürecektir. Analimize otel binasının ve bu binanın içindeki bütün eşya, makine ve aksamın otel sahibi açısından yatırılmış sermayeyi temsil ettiği gerçeğinden başlayabiliriz. Sermayenin değer üretmeye yarayan değer olduğunu; ancak, sadece canlı emek sayesinde artan bir değer olduğunu (Marks, 1979, s. 80) hatırladığımızda otel örneği berraklaşmaktadır. Bir otelde yaratılan metanın değeri, o metanın yeniden üretimi için ortalama olarak gerekli toplumsal emek zamanına eşit olduğu (Marks, 2000s, s. 51, 52) için, bu değer oluşumuna otel binası da dâhil olmak üzere binanın içindeki bütün eşyalar ve makineler de canlı emek tarafından kullanıldıkları süreler oranında katılırlar. Çünkü değişmeyen sermayenin değerinin emek aletlerini (otel binası vs) içeren bir kısmı, emek aletlerinden emeğin ürüne (metaya) aktarılmıştır (Marks, 1997b, s. 400). Bu aktarımın olmasını sağlayan şey ise canlı emektir. Örneğin otel olarak belirlenmesi emek sürecinin sonunda ortaya çıkan “meta” konusunda kafalarda bir soru işareti oluşturabilir. Bu örnekte üretilen meta, “konaklama ihtiyacının giderilmesi için gerekli ürün ve hizmetlerin toplamı”dır. Dolayısıyla sadece yaz aylarında faaliyette olan bir otel-sermayesinin değeri, kullanımda olmadığı kış aylarında (canlı emek tarafından değer üretiminin yapılmadığı koşullarda) kendini genişletme, büyütme olanaklarından mahrum kalmaktadır. Otel işletmesinin erişilebilirliğinin arttırılması sonucunda otel binasında üretim tüm bir yıl boyunca devam edeceği için bina ve üretim araçlarının taşıdığı değerler aşamalar halinde ürüne aktarılacak, sermaye birikimi hızlanacaktır. Aksi durumda ise, ortada ne üretim ne de ürün olmadığı için bina ve otel eşyalarının değeri artmadığı gibi tam da tersi eskime ve yıpranmadan dolayı

azalacaktır. Çünkü üretim araçlarının, daha doğrusu sabit sermaye biçimindeki üretim araçlarının ister emek gücü tarafından kullanılsın, isterse kullanılması ortalama bir "kullanım ömrü" vardır. Başka bir deyişle, bir otel binası yılda 3 ay da kullanılsa, 12 ay da kullanılsa örneğin maksimum 50 yıllık bir sürede ömrünü tamamlar. Eğer 50 yıllık süre yılda sadece 3 ay kullanılarak tamamlanmışsa, otel binasının toplam değerinin yalnızca dörtte birlik bir bölümü hem ürün değerine eklenmiş hem artı değer yaratılmasını sağlamış; dörtte üçlük kalan kısmı ise hiçbir değer üretimine katılmadığı gibi kendisi de yok olmuş demektir. Erişebilirlik kavramının emek süreçleri ve sermaye birikimi açısından işlevselliğini gösteren bu örneği, okul binaları vb. yılın, ayın ya da haftanın ancak belirli zamanlarında faaliyet gösterilen pek çok duruma uygulamak mümkündür.

Sermayenin erişebilirliğini arttırmanın yollarını göstermeye çalışan yazarlar, ayrıca özellikle turizm, barınma, kişisel bakım ve temizlik ürünleri vb. alanlarda herkesin, her zaman diliminde erişebileceği tasarımların yapılmasının yeni yatırımları ve üretimleri gerektireceğine dikkat çekmekte ve bunun bir yandan da tüketicilerin yaşam standartlarını yükselteceğini belirtmektedir (Aragall, 2003). Burada altı çizilen yaşam standartları kuşkusuz yalnızca üretilen metaları satın alma potansiyeline sahip tüketiciler için yükselecektir.

Diğer yandan erişim kavramı her zaman somut bir meta üretimi üzerinden şekillendirildiği için bazı meta üretimlerinde şirketlerin erişilebilirliğinin sağlanması toplumun eğitim düzeyinde bir artışı da gerektirmektedir. Örneğin internet teknolojilerine erişimin artabilmesi için hem bu teknolojiye dair bilginin verilmesi hem de yabancı dil eğitiminin yaygınlaştırılması bir zorunluluk halini almaktadır (Clement ve Shade, 2000). Bu yapısal zorunluluk bir yandan eğitim emeğinin kendisinin proleterleşmesinin koşullarını hazırlarken, diğer yandan da eğitilmiş emek gücünü ucuzlatan bir eğilimi barındırmaktadır

Halden'e göre erişebilirlik üç şeye bağlıdır: kişilerin bir hakka ulaşma kapasitesi, etkinlik ve fırsatların bulunduğu yer ve mevcut erişebilirlik kanallarını kullanarak erişimin mümkün olup olmaması. Bu nedenle, konu isterse eğitim, ister sağlık ya da ulaşım olsun erişebilirlik planlaması bu üç unsurdan birini içerebilir. 20 yıl öncesine kadar üzerinde ortaklaşılan yaklaşım bu üç boyutun her birinin bağımsızmış gibi ele alınması iken, bütünlük yaklaşım baskıları bu boyutlardan birindeki değişikliğin diğerlerini artan oranda etkilemeye başladığının kabulü ile birlikte artmıştır. Yazar, ortak çıkarların söz konusu olduğu erişebilirlik sürecini sağlamlaştırmak için halkın ve iş âleminin ihtiyaçlarının belirlenmesi gerektiğinin altını çizmektedir (Halden, 2009). Buradan da anlaşılacağı gibi, aynı anda hem halkın hem de sermayenin çıkarlarının bir arada karşılanması mümkün olamaya-

çağı için erişilebilirlik kavramı olmazsa olmaz bir şekilde sermaye çıkarlarını temsil edecektir. Ya da başka bir okumayla, burada kast edilen halk yalnızca bu hakka belirli bir bedel ödeyerek erişim gücüne sahip olanlardır. Bu noktada, kavramsal analizin sunduğu bir olanağın da altını çizmekte yarar vardır. Bu analiz bize halk gibi sınıfsal farklılıkları gizleyen tanımlamaların üzerindeki örtüyü çekip alma ve toplumda var olan sınıfsal ayrımları görünür hale getirme olanağı vermektedir.

“Tuzak”lara düşmeden “kapan”lara yakalanmadan yürümek: Sınıf Mücadelesinde Kavramların Rolü

Bu bölümde, çalışmanın başından itibaren dikkat çekmeye çalıştığımız tehlikeyi biraz daha ete kemiğe büründürmek için 2009 Dünya Su Forumu sırasında uluslararası alternatif su hakkı hareketlerinin sonuç bildirgesinden yaptığımız birkaç kısa alıntı ile, suyun metalaşması için küresel ölçekte oluşmuş lobinin en faal aktörlerinden olan Küresel Su Ortaklığı (GWP)⁶’nin hedeflerini karşılaştırmaktan başlamak yerinde olacaktır. Aralarında onlarca uluslararası su hakkı hareketinin yanı sıra Türkiye’de oluşmuş bir kampanyanın⁶ da bulunduğu bu ittifak halindeki mücadele hedeflerini şöyle belirlemiştir:

...Aynı zamanda yeni ağların kurulmasını ve yeni toplumsal ittifakların oluşturulmasını görev kabul ediyoruz; bu toplumsal ittifaklarımıza suyun kamusal bir ürün olduğu konusunda uzlaşan yerel yönetimleri ve parlamenterleri katmayı da görev biliyoruz... İnsanların ve tüm canlıların temiz suya erişimi sağlanmalıdır. Aynı zamanda tüm kamuya ait su hizmetlerinin birleştirilmesini ve yerel hareketler ile bölgesel ağların oluşumunu teşvik ediyoruz... Bizler su krizine çözümler önermek için BM genel kurulundan bir sonraki küresel su forumunu düzenlemesini talep ediyoruz... Önemli BM yetkililerinin ve temsilcilerinin de toplantımıza katılmaları bir şeylerin değiştiğinin kanıtıdır. Biz küresel çok yönlü toplantıların meşru organizatörü olarak BM’i ve onun üyelerini bu yükümlülüğü kabul etmeye ve devletlerin yükümlülüklerini hatırlatacak ve küresel topluma hesap verebilir bir su forumuna ev sahipliği yapmaya çağırıyoruz (Alternatif Su Forumu, 2009).

Yukarıdaki alıntı bu çalışmada eleştirilen hemen hemen bütün duruşları içermektedir. Hiçbir ek açıklamaya ihtiyaç duymadan suyun “kamusal bir ürün” olarak tanımlanması, kamu ile özeline iç içe geçtiği, kamusal alana erişimin artık yalnızca parasal güce sahip olanlar için mümkün olduğu gerçeğinin görmezden gelindiğini göstermektedir. İnsanların ve tüm canlıların suya erişiminden bahsedilir-

⁶ Suyuma Dokunma Kampanyası , bkz. http://alternatifసుforumu.org/index.php?option=com_content&task=view&id=56&Itemid=1

ken bu görevin devletlere ve onların üst kuruluşu olan BM/Birleşmiş Milletler'e verildiği anlaşılmaktadır. Oysa gerek BM, gerekse tek tek devletler suyun metalaştığı bu süreçlerde yapıcı üst organlar konumundadırlar, öyle ki alternatif hareketlerin karşı çıktığı dünya su forumlarının düzenleyicileri ve en önemli sponsorları da BM ve ulus devletlerdir. Diğer yandan suya erişimin sağlanmasında devletlere atfedilen bu rol, tek tek ülkeler arasında mevcut su yetersizliklerinin ve hegemonik ilişkilerin de kabul edildiği, yani su zengini devletlerin su kıtlığı çeken halkları boyunduruk altına almasının örtük bir şekilde onaylandığı anlamına gelir. Alternatif hareketlerin bildirdiği yer alan "hesap verebilirlik" (accountability) vurgusu da suyun ekonomik bir mal gibi yönetilmesi gerektiğinin düşünüldüğünü ortaya koymaktadır.

Dünya Su Lobisinin başat aktörlerinden Küresel Su Ortaklığı (GWP) nın hedef ve stratejilerinden yaptığımız aşağıdaki alıntı ile bir önceki alıntı arasındaki benzerliğin yorumunu ise siz okuyuculara bırakıyoruz:

"Küresel Su Ortaklığı (GWP) olarak stratejimiz temiz suya erişimi arttırmak isteyen, ancak mali durumu yeterli olmadığı için bunu yapamayan hükümetlere yerel, ulusal, uluslararası ve her düzeyde farklı aktörlerle birlikte çalışmalar yaparak destek sağlamaktır. 2009-2013 stratejilerimiz Milenyum Kalkınma Hedeflerini kapsamaktadır. Her stratejik hedef, suyun yönetilmesini sağlayarak toplumsal eşitliği, ekonomik etkinliği ve çevresel sürdürülebilirliği geliştirecektir... Su toplumsal ve ekonomik değere sahip bir kamu malıdır (GWP, 2010)"...

Uluslararası su hareketlerine yönelik eleştirilerimizden, imzacı örgütlerin tamamının böyle düşündüğü ya da bu metnin kaleme alınmasında eleştirdiğimiz bakış açılarından hareket edildiği anlaşılmalıdır. Çünkü büyük olasılıkla bu bildirgenin yazılmasının nedeni kapitalist çıkarları korumak, geliştirmek değildir. Aslında bu çalışmanın kaygısı da tam olarak bu durumla ilgilidir: yani kavramların üzerindeki örtü kaldırılmadığı için, bilmeden, farkında olmadan sermaye sınıfının hedeflerine toplumsal meşruiyet sağlanması. Öte yandan hiç kuşku yoktur ki, bu bildirge altında imzası bulunan, kapitalizme biat etmiş sivil toplum örgütleri bu tespitimizin dışındadır.

Toplumsal hareketler ve sınıf mücadelelerinin dikkatini çekmeye çalıştığımız bu uyarıların temel nedeni sermayenin yeni içerme stratejilerine karşı bir duyarlılığın geliştirilmesini sağlamaktır. 1970'li yıllardan bu yana zaten uygulanmakta olan "sosyal diyalog", "sosyal ortaklık" gibi stratejilerle "yeni içerme stratejileri" arasındaki en önemli fark, birincisinde ortak çalışmalar yürütülse bile sınıfsal ayrımların görünür olması; ikincisinde, yani yeni içerme stratejilerinde ise çıkarları çatışan iki sınıfın aynı potada eritmeye çalışılmasıdır. Bu konuda verilebilecek en

çarpıcı örnek ise, Türkiye’de 2009 yılı sonunda oluşturulan Türkiye Su Meclisi (TSM) adlı yapıdır. Su mücadelesi veren yerel hareketleri kendi çatısı altında toplamak için hiçbir maddi fedakârlıktan kaçınmayan, hatta deyim yerindeyse “kesenin ağzını açan” TSM’nin yürütme kurulu aslında kişisel temsiliyetler üzerinden oluşturulmuş gibi görünmekte, bu da TSM’nin gerçek kimliğini teşhis etmeyi zorlaştırmaktadır. Gerçekten de bu zorluk nedeniyle, TSM’nin ilk çıkış metinleri ve bildirimlerine örneğin Bianet gibi muhalif haber merkezleri ile çeşitli “devrimci” örgütlerin web sitelerinde hiçbir eleştiri yapılmaksızın, adeta yeni bir toplumsal hareketin doğuşunu müjdelercesine, manşetten yer verilmiştir. Söz konusu “kişiler”in örgütsel aidiyetine bakıldığında ise görüntüdeki örgütlerin destekleyicileri arasında AB Komisyonu, Çevre ve Orman Bakanlığı, İngiltere Çevre ve Kırsal Kalkınma Bakanlığı, AB-Life Üçüncü Ülkeler Programı, Microsoft, Motorola, Koç Holding de dâhil olmak üzere pek çok kapitalist şirket ve kurumla karşılaşmaktadır.⁷ Dokuz kişiden oluşan TSM yönetiminde beş sandalye doğrudan, iki sandalye ise dolaylı bir biçimde sermayenin temsilcilerine aittir. Şirketler bu faaliyetlerini Bakanlıklar düzeyindeki devlet kurumlarının yanı sıra TEMA ve Doğa Derneği gibi “çevresel” amaçlarla kurdukları organizasyonlar üzerinden yürütmektedir. Bu koşullar altında TSM’yi demokratik mücadelelerden ayırmayı sağlamak için bu sermaye örgütünün söylemlerinden ve kavramları nasıl, hangi bağlamlarda kullandığından hareket etmekten başka bir yol ne yazık ki bulunmamaktadır. TSM özelinde yaptığımız söylem ve kavram analizinden yola çıktığımızda kurumun temel stratejileri arasında aşağıdaki başlıklara rastlanmaktadır:

- “ortaklıklar” (partnerships) oluşturmak;
- “suyun akılcı kullanımını” sağlamak;
- suyun yönetiminde çevresel, ekonomik, kültürel ve sosyal sürdürülebilirliğin güvence altına alınması;
- AB Su Çerçeve Direktifinin ve Çevre Mevzuatının iç hukuka aktarılmasında aktif görev alınması
- Baraj inşaatlarının Bütünleşik Havza Yönetimi Planlamasına göre yapılması (T. Su Meclisi, 2009).

Yukarıdaki stratejilerden “ortaklıklar” oluşturmak, başta Birleşmiş Milletler (Manahan, Yamamoto ve Hoedeman, 2007, s. 2), OECD (OECD, 2006), Dünya Bankası (WorldBank 2004, s. 1) ve Dünya Su Konseyi (Bergkamp ve Sadoff, 2008, s. 129) olmak üzere suyun ticarileştirilmesinde aktif rol alan bütün kapitalist

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. TSM nin 9 kişiden oluşan yürütme kuruluna iki temsilci vermiş olan Doğa Derneği’nin web sitesi <http://www.dogaderneği.org/index.php?sayfa=destekcilerimiz>

örgütlenmelerin öncelikli hedefleri arasındadır. Suyun akılcı kullanımı ise bir alt başlıkta da belirtildiği gibi “çevresel, ekonomik, kültürel ve sosyal sürdürülebilirliğin” dikkate alındığı bir kullanım biçimidir. Ekonomik boyut işin içine dâhil olduğu anda, suyun değerinin piyasada belirlenmesi söz konusu olduğu için geriye kalan üç boyutun, yani kültürel, sosyal ve çevresel boyutların da aynı anda korunabilmesi mümkün değildir. AB Su Çerçeve Direktifi ise bütün üye devletlere su kaynaklarını piyasa kurallarına ve bütünleşik havza yönetimi esasına göre yönetmeyi şart koşan bir AB yönergesidir (Koundouri, Remoundou, Kountouris ve Pittis, 2009).

Yine TSM’ne göre “Suya erişim hakkı, toplumun tüm kesimleri için sürekli ve eşit olmalıdır” (T. Su Meclisi Manifestosu, 2010). İlk anda doğru ve desteklenmesi gereken bir hedef görüntüsü veren bu söylem ve söylem içinde kullanılan “erişim” kavramı, bu çalışmanın akışı boyunca işaret edilen tehlikeler açısından oldukça çarpıcı bir örnektir. Erişim, hak, süreklilik ve eşitlik kavramlarının bir arada kullanılmasına karşın söz konusu haklara hangi koşullarda ve hangi biçimler altında herkes tarafından ulaşılabileceğine dair hiçbir vurgunun yer almaması elbette bir tesadüf değildir. Hak kavramı piyasaya endekslendiğinde “toplumun tüm kesimleri için sürekli ve eşit bir su erişimi sağlamak” gerçekten mümkündür. Sonuçta, parasal güce sahip olan herkes suya ulaşabileceği için ve suya erişebilen herkese aynı piyasa fiyatı uygulanacağı için “güçlüler arası bir eşitlik” sağlanmış olacaktır.

Sonuç Yerine:

Bu çalışmada genelde kavramların özelde ise “erişilebilirlik” kavramının toplumsal mücadeleler tarafından geliştiği güzel kullanılması çeşitli boyutlarıyla ele alınmış ve özellikle kavramların sınıf mücadelesi üzerindeki baskılayıcı rolü serimlenmeye çalışılmıştır. “Erişilebilirliğin” haklar, özgürlükler, eşitlikler ve temel hizmetlerin metalaşmasını toplumun gözünde meşrulaştıran kullanım biçimlerinin teşhirini amaçlayan bölümler okuyucuların zihninde “peki tüm bu taleplerden vaz mı geçmek gerek?” gibi bir soruya yol açma riski barındırmaktadır. Burada asıl amaçlanan, toplumsal hareketlerin bu kavramları içini yeniden doldurmadan kullanmasının önüne geçmektir. Böylesi bir çabanın bir yandan son derece gerekli olan kavramsal temizliğin önünü açması, bir yandan da toplumun sınıfsal yapısının görünür hale gelmesini sağlayacağı için mücadele yönelimlerinin daha net belirlenmesini kolaylaştırması umulmaktadır.

Toparlayacak olursak, toplumsal hareketlerin örneğin sağlığa erişim, ya da suya veya eğitime erişim gibi talepleri gündeme getirirken, nasıl bir erişim öngördüklerini de belirtmeleri gerekmektedir. “Nasıl” sorusu, sermayenin gerçek strate-

İlerini ele verdiği için erişimi kapitalist çıkarları korumak için gündeme getirenler tarafından hiç gündeme getirilmeyen sorudur. Bu soruya verilecek yanıtlar aynı zamanda solun kendi içindeki "nasıl bir sosyalizm?" ya da "nasıl bir geçiş süreci" gibi politik tartişmaları da besleme potansiyeli barındırmaktadır. Ayrıca, etkinlik, verimlilik, hesap verebilirlik, yönetim, fiyatlandırma gibi kavramların toplumsal muhalefetin lügatinden tamamen çıkarılması gerekmektedir. Benzer bir netleşme ihtiyacı kamu, kamusal alan kavramlarında da söz konusudur. Toplumsal hareketler, ya bu kavramı her kullandıklarında kamu ile neyi kast ettiklerini açıklamak ya da asıl tarif ettikleri şeyi farklı bir isimlendirmeye tabi tutmak, yani "kamu" kavramını kullanımdan çıkarmak durumundadırlar.

Çalışmanın üçüncü bölümünde yer verilen sermayenin "yeni içerme stratejileri" ile, sınıf mücadelelerinin kavram ve söylem analizini neden önemsemek zorunda olduğu örneklerle gösterilmeye çalışılmıştır. Bu yeni stratejinin önümüzdeki süreçte toplumsal muhalefetin diğer katmanlarını da içerme eğilimi göstereceği öngörüsünden hareketle sermaye çıkarları ve stratejileri hızla gün ışığına çıkarılmalı ve teşhir edilmelidir.

KAYNAKÇA:

- Alternatif Su Forumu, 2009, http://alternatifforumu.org/index.php?option=com_content&task=view&id=56&Itemid=1
- Aday Lu Ann ve Andersen Ronald, A Framework for the Study of Access to Medical Care, içinde: Health Services Research. 1974 Fall; 9(3): 208-220
- Altınok Barkın, European Commission and World Bank publish first global urbanisation and accessibility map, 18 Aralık 2008, <http://www.abvizyonu.com/basindan/european-commission-and-world-bank-publish-first-global-urbanisation-and-accessibility-map.html>
- Aragall Francesca, Impressum, With the support of the EuCAN Members, 2003 <http://homepage.eircom.net/~1idd/> ISBN 2-919931-24-5
- Bergkamp ve Sadoff, Sürdürülebilir bir Ekonomide Su, içinde: 2008 Dünyanın Durumu, Worldwatch Institute, TEMA Yayınları, İstanbul
- Clement Andrew ve Shade R.Leslie, The Access Rainbow: Conceptualizing Universal Access to the Information/Communications Infrastructure, içinde: Community Informatics: Enabling Communities with Information and Communications Technologies, Ed.Michael Gurstein, s.32-51, Idea Group Publishing, Toronto/Canada, 2000
- D. Waddell Cynthia, Critical issues from a disability perspective: Accessibility, Juris Doctor, Panel Sunumu: United Nations Ad Hoc Committee on a Comprehensive and Integral International Convention on Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities New York, 16-27 June 2003, Panel II: The

- Principle of Non-Discrimination and Equality from Disability Perspective: Critical Issues concerning Special Measures and Disability, June 17
<http://www.un.org/esa/socdev/enable/rights/panelcwaddell.htm>
- Elcessor Elizabeth, Bridging Disability Divides Information, Communications & Society, 2010 ss.289-308
- Gürallar Neşe, Kamu - Kamusal Alan - Kamu Yapıları - Kamusal Mekân: Modernite Öncesi ve Sonrası için Bir Terminoloji Tartışması, Mimarlık Dergisi Sayı: 350, Kasım Aralık, 2009 ISSN 1300-4212
- GWP, 2010 <http://www.gwpforum.org/>
- Halden Derek, Ten Years of Accessibility Planning in the UK: What Has Been Achieved ? Association for European Transport and contributors 2009 <http://www.aetransport.org/winners/papers/HALDEN.pdf>
- Hammergren Linn, Access to Justice: Reflections on the Concept, the Theory and its Application to Latin America's Judicial Reforms, 2004 Real Institute Elcano, Dünya Bankası Latin Amerika ve Karayipler Uzmanı <http://www.realinstitutoelcano.org/analisis/535/ARI-109-2004-I.pdf>
- Koundouri, Remoundou, Kountouris ve Pittis, Manual for the implementation of the economic aspects of the Water Framework Directive 2009 http://www.aquastress.net/share/img_deliverables_file/224_D3.6-8_manual_aquastress.pdf
- Manahan, Yamamoto ve Hoedemann Introduction/Water Democracy: Reclaiming Public Water in Asia" Tayland: Focus on the Global South ve Transnational Institute ss.1-3 2007
- Marks Karl, Grundrisse, Birikim Yayınları 1979, İstanbul
- Marks Karl, Kapital, Cilt: I Sol Yayınları 2000, Ankara
- Marks Karl, Kapital, Cilt: II Sol Yayınları 1997, Ankara
- Ntambue Raphaël, Infrastructure and Universal Access, içinde: Word Matters Ed.: Alain Ambrosi, Valérie Peugeot and Daniel Pimienta, 2005, C & F Éditions
- OECD 2006, Policy Implications Taking the Agenda Forward, OECD Global Forum on Sustainable Development, Paris, November 2006
- Thieren Michel, Background Paper on the Concept of Universal Access, sunum: WHO/ Technical Meeting for the Development of a Framework for Universal Access to HIV/AIDS Prevention, Treatment and Care in the Health Sector, Geneva, 18-20 October 2005
- Türkiye Su Meclisi, T. Su Meclisi Yönergesi 2010 <http://www.turkiyesumeclisi.net/dosyalar/yonerge.pdf>
- Türkiye Su Meclisi, T. Su Meclisi Manifestosu 2010 http://www.facebook.com/note.php?note_id=256069879860
- World Bank, Water Resources Sector Strategy: Strategic Directions For World Bank Engagement, Washington DC. 2004, <http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/-2004/06/01/000090341-20040601150257-1/Rendered/PDF/-28114.pdf>